

adjanak mindenről, a mi e korra bennünket érdekel s a mi pragmatikusan megírható. A történeti előadásnak keretet, az akkori világ megismerésének alapot s a kornak külsőségei által jellemző illusztrációkban hűséget biztosít művészeink és iparosaink készütsége és képzelő ereje. Tartalma szerint értékes, megjelenésében díszes, minden részletében sajátunk ez az irodalmi emlékmű. Kivánatos azonban, hogy ne csupán díszmű gyanánt kerüljön könyves-asztalunkra, hanem egyszerűbb és olcsóbb kiadásban is, mert csak így terjed széles körre és csak nagy elterjedésében viheti szét és ültetheti el az egész magyarság közt *a mult hagyományainak értékét.*

—rd—

II. Rákóczi Ferencz. Írta *dr. Márki Sándor.* I. kötet. 646. I. Budapest, 1907. Magyar Történeti Életrajzok. XXIII. évfolyam.

Kedvez-e korunk a nagy embereknek? Úgy hiszszük, hogy nem. Elmúlt az idő, mikor a korszellem megértette, hogy Carlyle joggal keres hősokeket a tömegekben, Emerson hasznot az emberi szellem képviselőinek cselekvésében. A mai emberek *kis filozófiája* — értvén e szókon az önálló, önmagáért való bölcséleti rendszerekből a közhasználatba átment könnyed filozófiai elveket — nem keresi, nem érti meg, nem is termeli a nagyszabású egyént, hanem a tömegekért lelkesedik, a sok ember természetrajzát és történetét keresi, megunta a merő analízist és összefoglalásra vágyódik. A történetírás anyaga az átalakulás kűszöbéhez jutott, holnap nemcsak másként, hanem *egész* másként fognak írni. Felmerül tehát a kérdés, hogy az átmenet mai pillanatában helyes-e, jó-e, hasznos-e, ha életrajzokkal, az egyén gondos elemzésével állunk elő, ha a néhai tömeg cselekedetét, mikor mai utóda uralomért harcol, az egyén alá rendeljük: nem volna-e észszerűbb, gyümölcsözőbb az ismeretlen jövődő elébe sietve a hősokek kultuszát már most félretennünk? A felelet nagy ítélő erőt igényel. Egyszerű, hiányos készütségünk miatt csak arra mutatunk rá, hogy a kornak különös, ugynevezett megelőzése nem rokonszenves vagy gyakorlati előttünk: érdekes, de értéktelen. A dolgokat úgy kell venni, amint vannak s a dolgok lényege mindenkor úgy igaz és helyes, ha minél kevesebb jóslatszerű, előlegezett, rejtelmes van bennük. Mindennek és mindenkinek helyén kell lennie, nem késve, nem sietve. Az életrajz ma még szükséglet, bennünk gyökeredzik, igyekeznünk kell tehát, hogy a nagy hősokek rajzával elkészüljünk. A régi eszméből ott könnyű az új eszmébe való átfejlődés, a hol a régi minden erejét kifejtette, minden munkáját megoldotta. Azok a társadalmak fognak a kollektívizmus rejtelmes viszonyaiba a legkönnyebben illeszkedni, melyek a XIX. század küzdelmeiben és következményeiben teljesen elmerültek. Az egyéni történetírás ott módosul egyszerűen és símán a kollektív történetévé, a hol az életrajzok nagy tömegéből máris észrevétlenül lép ki a tömeg.

Márki Sándor érdemes munkáját tehát úgy kell fogadni, mint egy régi hiány időszerű pótlását. Szinte ámitásnak látszik, mégis igaz, hogy Rákóczinak eddig nem volt életrajza, holott vonzó és nemes egyénisége, a legmocsoktalanabb minden között, szomorú és tanúságos szabadságharcza, a legszívósabb és leghosszabb minden magyar között, igézetes hatást gyakorolt. Apró-cseprő értekezések, nagy bőségű monografiák felhalmozták a nyers anyagot, de a holt Rákóczinak újból meg kellett jelennie az események díszletei között, hogy életrajza megszülessék. Thaly Kálmán adóssága volt: élete egész szorgalmas munkájával mintegy hallgatag nemzeti monopóliumot nyert hozzá. A mihez azonban állandóan készülődünk, soha végire nem jutunk. A hű krónikásban a részletek halmozódása agyonnyomta a koncepczió érzékét, a bámulat a bátorságot, megismerés a kritikát, az idő a rugalmasságot. A Történelmi Társulat hiába hirdetett ismételten pályázatot. Meddő maradt. Ilyen előzmények után Márki Sándorban találta meg azt, a ki a pályázat szellemében, az ifjúság és művelt közönség számára Rákóczi alakját megrajzolja. Dózsa György és forradalma, a 48/49-es szabadságharcz történetírója méltán hivatott volt e választásra: a mai idők felfogásának és tudományának letéteményese, a revolúciók „szakértője“, tárgyilagos elmélkedő és stilsztikai erőfeszítésre vágyó, szíve és elméje szerint tehát egyaránt méltó e nagy és nehéz feladat keresztülvitelére. Áttanulmányozva a 646 oldalra terjedő vaskos I. kötetet, azt találtuk, hogy megbízatásának az adott korlátok között úgy felelt meg, amint azt remélték és elvárták tőle.

Az I. kötet Rákóczi pályáját az ónodi országgyűlés küszöbéig tárgyalja, a végzetes küzdelem legvégzetesebb fordulataig. Feltáru előttünk egy vonzó és szomorú életpálya, egy gögös és lealázott nép, egy regényes, de kapkodó küzdelem. A bánatnak és szatirizálhatónak oly síralmas vegyülete, hogy vezért, népet, küzdelmet egyaránt a szó nemes értelmében *humorosnak* nevezhetünk. Gyönyörű tárgy, regény- és történetírónak egyaránt. A munkára Márki Sándornak tehát nem lehetett panasza. Érezzük is mindvégig, hogy szívével csüggött anyagán, az elfojtott pathosz, a lefokozott szeretet ködlik a sorok között messze, titkosan. Meg kell mondanunk magyarán, hogy Márki szava tulajdonképen hidegen és ízlésesen hangzik. Nem árulja el érzéseit, óvatosan ügyel a történetírói tárgyilagosság törvényeire, mert ez a kötelesség, az előírás. Pedig az objektivitás tulajdonképen az előkészület, az anyaggyűjtés, a kritika az ítélet összerakásáig szükséges, a kimondás úgy szép, ha az alanyiség egész szenvedélye csillog és lázong a szavakon. De mégis, mint minden tárgyilagosság, mely személyekre és nem dolgokra vonatkozik, Márki tárgyilagossága se zavartalan. Egy-egy útalás, a sorrendnek egy-egy sajátos alkalmazása és főleg az anyag szemelgetése mindenütt árulkodik, ahol azt szívünk megkívánja. Tudomá-

nyos ésszel van írva, de művész lélekkel van elgondolva. Igazat ír és igazat éreztet. Az adatok sűrű alkalmazása és az események egyszerű felsorolása van a fejezetben, mégis oly elfogódva olvassuk, mint a regényt és szívszorogva várjuk a végét annak, amit már mind igen jól ismerünk. Például bár néha homályos és nehézkes, mégis mily drámai erővel, megrázó művészettel hat a börtönből való szökés és a lengyelországi bűjdóság elbeszélése. Gyönyörű „A nép behívja Rákóczit” című fejezet kiindulása. A kormány elrendelte a nép összeírását. Azt várjuk önkénytelen, hogy Márki a krisztusi hasonlatot alkalmazza. Nem adja el ugyan objektivitása hitelét, de a hasonlat mégis megszületik idézetből. „Nagyfontosságú ez az összeírás — jegyezte meg mindjárt akkor Szakáll Ferencz kolozsvári polgár. Távol legyen, hogy Rákóczit a Krisztushoz hasonlítsam; de ugyanakkor, mikor Krisztus született, összeírás volt Zsidóországban és azalatt jött a szabadító, a világ megváltója.” A mondatok az idegen ember mondatai, de a suggeszió, mely belőle árad, a szerzőé. Alig-alig találunk helyekre, ahol Márki a maga nevében szólana és a maga kizárólagos hitére támaszkodnék. De ezt a hitet a kortársak magán és hivatalos kijelentésein keresztül mégis valósággal ránk ontja. Barát és ellenség szavaiból épül fel a könyv filozófiája. Sehol sem ítél az erdélyi politikusok megbízhatatlansága, önzése, érzékenysége és rejtett lelke felett, mégis előttünk áll valamennyi vád. Sehol sem bírálja Rákóczi hadvezéreinek ügyetlenségét, engedetlenségét, veszekedését, mégis elítéli őket levelek, támadások, Rákóczi és az ellenséges vezérek nyilatkozataival.

Rengeteg anyagot kapunk a műben, még arra is jutott idő, hogy a nyers anyag biztosabb, pontosabb legyen, de minden él, beszél, mozog benne. Drámai erő van adataiban, életet lehelnek, érdeket keltenek. Van művészi kísérletük, az érzéseket, szemléleteket, vágyakat, reményeket is elbeszélük. A modern, pozitív adatfűzés korában szinte váratlanul előre bocsátja bevezetesképpen Rákóczi életének törekvéseit: „Pro deo, patria et libertate.” Csak azután következik az igazi kezdet. Így leszünk figyelmissé arra, amit szó ki nem mond, hogy a szívnek is végig kell futnia a betűk hátán. Majd minden mondata úgy van szerkesztve, hogy az adat szubjektív sugalással hasson. Mily igaz, igazságos, sokszor kegyetlen és zord ez a belsőből kiáradó lényeg. Minden ember, minden küzdelem eseményeit és hibáit világosan és láthatóan hordozza. Sehol nincs torzítás vagy eszményítés. Úgy jelennek meg és úgy hatnak, mint a kortársak látták egymást sokféle szemükkel. Vajjon másként láthatjuk-e mi? Nem, csak másként ítélnhetünk. A gyermek Rákóczi közvetlenül és emberien fejlődik előttünk anyja és a kurucz király, a jezsuita atyák és tanulmányok között. Alig rendszeresebb, kevésbé terjedelmes tanulások után várja az élet kisszerűségével és fűszereivel. Kártya, udvarlás, útazás, fejedelmi büszkeség, okos házasság, felületes

életcél között a puha szívben bizonytalanul kering két főérzése: a népe iránt érzett kötelesség és a vallásos buzgóság. Egy kedvezőílen fordulat és mindakettő elpusztul, egy tartalmas változás és mindakettő a bűn korlátai mellől magas régiókba emelkedik. Jön a komoly küzdelem. Az aggodalmas, szerencsétlen kezű, mint tisztultabb lelkű fejedelem alakulása. Csalódás és imádat között halad útja. A bánat nemesít, a tisztelet kötelességtudóvá tesz. Pontosan és részletesen tárul fel előttünk lelkének szélesbülése, harczainak természete. Kevesebb fény, mint gondolnánk, de annyi árny, a mennyit az igazság követel. Sajátságos ellentétek ráznak meg bennünket. Rákóczi a hűség típusa a forradalom iszonyatai között, szervező tehetség az általános dekompozíció idején, békeszerető a sűrű harczokban. És ez ellentétekben hányódik környezet és cselekvés egyaránt. Engedetlen rajongók vannak a fejedelem körül, elveszett csaták a fényes csetepaték között. Az egész harcz tulajdonképpen lassú közeledés a lengyel szabadság felé az alkotmányos erő keresése közben. Nyugodt lélekkel elmondhatjuk, hogy Márki mindent elbeszél, a mi lényeges, de a természetesnek és összefüggésnek olyan erejével és igazságával, amely megnyugtat és kibékít. Előttünk folyik az élet, olyan, amilyen és mikor tudomásul vettük, hogy e drága szabadságharcz emberei is nagyon gyarló emberek voltak, azzal gondolunk rájuk, hogy szeretetünket még jobban megérdemlik, mint mikor kevésbé emberien állottak előttünk. Mert mi az igazi nagyság? Az, hogy a gyarlóságok erényekké nőnek.

Nincs történeti könyv, mely annyi korabeli idézettel, kortársnak kortársára tett megjegyzésével szolgálna, mint a Márkié. Néha a homályig, a farsasztásig pazarló a tudása. Nem csodálkozhatni, ha megoldja a nehéz feladatot, — nehéz feladatot csak szabálytalansággal lehet megoldani, — hogy megrajzolja a kor emberét, a ki különbözik tőlünk és megrajzolja azt az embert, a ki velünk egyforma. Megértjük, hogy miért harczol a kurucz kurucz módra, miért diplomatizál Rákóczi a végletekig, miért keres garanciákat csökönyösen, miért őrzi fejedelmi címéit aggodalmasan, miért nyargal a felkelők politikája közjogi szörszálhasogatáson, megértünk mindent, mert látjuk a kort, a lelkét, annyira, hogy sokszor a cselekvést alig különböztetjük meg az eseménytől. A történetíró tügyesen a háttérbe vonul. Aztán egy ókori vagy angol analógia lassan közelebb hozza az író olvasóihoz, célzásokat tesz a mai állapotokra és észrevétlenül a múlt emberét ide teszi a maiak közé. Sokszor azt hisszük, hogy a magunk koráról van tulajdonképpen szó. A mai hírlapok, politikai ökleldzések, társadalmi cselszövések hangjait halljuk. Amint a közbeiktatott családi és közéleti részletek, szokások és intézmények a korrajz hűségét erősítik, éppen úgy a karlsbadi kúra, pezsgő, kártya, főispáni beiktató, sok-sok szónoklás, nemzetiségi kérdés érintése élesztik illuziónkat, hogy a XVIII. század első évtizedének emberét igazi testvérünknek nézhetjük

A sok részlet, az anyaggyűjtés nábobai gazdasága így fűződik össze múlttá és létté, egy szerves egészzé világos, kétségtelen képben. Minden oldalról észrevehetően látjuk a kort és embereit. A fővilágítás, a legnagyobb súly, a felkelés közjogi felfogásának és harci modorának megrajzolására esik. A béketárgyalások, kiáltványok, politikai értekezletek és nagy csaták, a stratégiai tanulságok rendkívül pontos és áttekinthető méltatásban részesülnek. Mintha dicséretnek és gáncsnak egyaránt teljes anyagot kellene szolgáltatni, hogy a tárgyilagosságon semmiként csorba ne essék. Azonban bizonyos, hogy az író e helyeken lép ki olykor-olykor a háttérből. És oly szívesen biztatnók, hogy még közelebb lépjen szemünk elé.

Márki az ifjúságot és nagyközönséget tartotta figyelme előtt, melynek írnia kellett. Ez sokat tesz érthetővé, a min másként csodálkoznunk kellene. Hogy egyebet ne említsünk, bizonyos részleteket ismét, túlságosan elapróz, olyan dátum-összefűzéseket csinál, melyek különben feleslegesek volnának. Viszont nem csodálkozhatunk azon, hogy más-nemű olvasóiról sem feledkezett meg. Az általános kérdéseket (Rákóczi és a nép, Rákóczi és a nemzetiségek) összefoglaló fejezetek nagyon tömören, essay-szerűen íródtak. Csak a szakemberek élvezhetik kellőképpen. Az egésznek szelleme és tanulsága, magas színvonala és meleg előadása azonban mindenkinek szól, mindenkit illet. Kimerítő és gondos megállapítás, világos és tetszetős elrendezés, érdekes és élvezetes elbeszélés kér dicséretet mindenütt. Élvezettel és haszonnal forgattuk lapjait. Talán közel járunk az igazsághoz, ha minden olvasójáról hasonlót tételünk fel. A könyv bizonyára a tanítás és gondolatébresztés jó eszköze lesz. Meg vagyunk győződve róla, hogy a ki Rákóczit és forradalmát alaposan és szórakozva akarja megismerni, Márki könyvéből megismerheti. A ki Rákócziért lelkesedik, ebből a könyvből a lelkesedés új elemeit merítheti. Mikor irodalmunk ezzel az értékes művel gazdagodott, talán természetesen ébred bennünk az a mohó vágy, vajha akadna egy Macaulay, ki e könyv befejezése kapcsán egy hallhatatlan essayben áldozna dicső nagy Rákóczi jelentőségének. Jó életrajz és jó essay illeti meg az ily nagyokat. Mindenként kötelességünk azonban, hogy köszönetet mondjunk Thaly Kálmánnak, a ki Márki Sándorra irányította a Történelmi Társulat figyelmét, a Történelmi Társulathoz, hogy ezt az intelmet megfogadta és legfőképpen Márki Sándornak, hogy a feladatot végrehajtotta dicséretre és elismerésre méltó fényes tudással és izléses eszközökkel.

Knr.

Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet XIV. Évkönyve. Szerkeszti *Kárpiss* János, titkár. Gyulafehérvár, 1908. 8r. 122, 2. l.

Rokon intézményeink jelentéseit mindig szívesen látjuk, mert bennök ama munka eredményeit kell látnunk, mely arra van hivatva, hogy tudo-

mányos életünkbe több nemzeti tartalmat vigyen és komolyabb irányt teremtsen. Közgyűjteményekkel kapcsolatos ily egyesületek jelentései és évkönyvei pedig különösen azért válnak ki, mert minden egyes alkalommal azt igazolják, hogy a rajtok épülő tudományos munkálkodás mindig elválik a diétáns vagy másodkézből dolgozók munkájától. A gyűjteménynek s a benne folyó komoly munkának mindenütt ez a jellemvonása és mindenütt meg van ez a viszony a gyűjtemények és a tudományok állása között.

A most szóban forgó *Évkönyv* dr. *Reiner* Zsigmond emlékéért újítja fel s érdemeit méltatja. *Imets* F. Jákó a régi Fejérvár fekvése és részei *Avéd* Jákó Gyulafehérvár eső viszonyai cz. és dr. *Cserni* Béla két dolgozatát foglalja magában a hivatalos részen kívül. Az utóbbiak közt az egyesület és a vele kapcsolatos múzeum és gyűjtemények jelentéseiben a folyton új és egyre régi csöndes panaszok ütnek meg fülünket. Ezek részint anyagi, részint személyi kérdésekre vonatkoznak s általában közös bajainkról szólnak. Teljes szívvel és méltányolva dr. *Cserni* Béla törekvését, hogy maga mellé segítőtársat óhajt állítani és panaszát afőlött, hogy ez nem sikerül. Megszívlelendő, mit az *Évkönyv* nyújt. Szakosztályunkat és múzeumunkat főként dr. *Cserni* két dolgozata érdekli, az apulumi maradványok ismertetésének tizenötödik közleménye és Bethlen Gábor vízvezetéke. Az első, ami a jelentést magát illeti, az kissé vázlatos. Több alapfal fényképe helyett szívesebben látnánk a főbb építészeti és szobrászati tárgyak fényképét. Jó volna, röviden indokolni, hogy az egyes helyiségeket miért tartja annak, aminek állítja? Az ásatónak lehetnek erre olyan indító okai, melyeket más nem ismerhet. Például a leírások és alaprajzok után az I. táblán egyetlen helyiségre sem lehetne azt mondani, hogy a fürdőhöz tartozott. Sőt amíg a *D* ki nincs kutatva, nem is mondhatunk többet, mint azt, hogy itt nagyobb-szabású középülettel vagy középületcsoporttal van dolgunk. Rendeltetésének megállapításakor — annak idején — jó lesz figyelmen kívül nem hagyni, hogy az épület két egymástól távol eső pontján nagyobb mennyiségű pénzt találtak. Egyelőre azonban várjunk a részletekre. Meglepő jelenség a *q*-nál említett sirláda s éppen azért szeretnénk róla is többet tudni, mint a füstöt elvezető szerkezeetről; nehéz eldönteni, hogy a kettő közül igazán melyik izgatóbb kérdés. Csak az nyugtat meg, hogy az ásatási napló pontosan volt vezetve s amikor arra kerül a sor, mindent hiven meg lehet majd találni.

Nem éppen jelentős dolog, de ne maradjon említetlenül az sem, hogy sajtóhibák akadnak. Olyanok is, melyek miatt nem tudjuk, — daczára a többszöri említésnek — hogy vajjon már az 1907-ik évi ásatások eredményei is itt vannak-e? Ne ejtsen tévedésbe senkit az, hogy a 43-ik lapon a vastárgyak közt *bonczoló* eszköz fordul elő *ponczoló* helyett. A 47-ik lapon közölt felirat 6. és 7. sorában mindenestre FRUMENTARIVS állott; nevét azonban a közlés alapján nem igen lehet megállapítani. Annyi bizonyos, hogy ez a felirat nem támogatja azt a feltevést, hogy itt fürdővel van dolgunk. Sőt a palaestra mellett sem nagyon érvel.

Ellenben valószínűleg fürdő volt a *katonai gyakarlótéren* talált épülettömb, melynek azonban csak egy része maradt meg. Ennek a területnek az érdekességét emeli, hogy a két rendbeli római építkezés alatt őskori, felette népvándorláskori leletek vannak. Várjuk ezek közlését és különösen annak ismertetését, hogy a négy réteg kiásatásának meglehetősen nehéz feladatát milyen fogásokkal oldotta meg.

Külön czikk foglalkozik a *Bethlen Gábor-féle vízvezeték* maradványaival. Adatait a római régészettel foglalkozó annál kedvesebben veheti, mert más-hol is lehet példa arra, hogy római vízvezeték maradványait a későbbi korban felhasználták. **Dbd.**

Koronghi Lippich Elek: A művészetek és a stílus. Budapest, 1908, 8r. 42. l.

Ez a kis füzet a *Magyar Iparművészet*ből külön lenyomatként 300 példában jelent meg, de könyvtárosi úton nem kapható. Pedig kár, mert az ilyen gondos és ízléses kiállításban megjelenő füzet már külsőségeiben is példaként hathatna könyveink kiállítására. A föltűnés keresése, a szokatlan hajszolása és az új kímesterkedése miatt könyveink külsejében, általánoságban szólva, alig van stílus, tehát az, miről ez a könyvecske szól. Az egyén önzési viszketege, melyet művészetünk stílustalanságának egyik okául állított fel, megmagyarázható a tömegnek egyesekre való bomlásával, miben ugyan e jelenségnek másik okát találja meg. A kettő, bár másnak és másnak látszik, lényegében azonos. Mert az egyén akkor és ott szabadul ki egészen a maga szabadjára, a mikor és a hol az összes, tehát társadalom, nemzet, emberiség maga is széthull. Erős fejedelem uralkodása alatt minden oligarhiának vége. Együttartó eszme, együttérző szenvedély, közös gondolat, összefoglaló vágyak, mindent eltöltő nagy törekvés, tehát valamely eszmény vagy cél uralkodása idején az egyén sohasem érvényesülhet másként, mint amaz eszmény vagy cél szolgálatában. A nemzeti művészet akkor emelkedik magasra, mikor stílusra tesz szert, ez pedig csak akkor történhetik, mikor minden művelőjét, mestert vagy kontárt, a nemzeti lélek fog össze. Ez a nemzeti lélek adja művészetje jellemét, vagyis stílusát. Mert a művészet stílusában mindig az illető korszak, annak eszménye, fölfogása, előhaladottsága, tehát lelke jelenik meg, vagyis ez adja meg annak jellemét. Eszmény és összefoglaló hatalma nélkül egy művészetnek sem lehet jelleme, stílusa.

Ha már most megállapítottuk, hogy mai művészetünknek nincs stílusa, azaz jellemző magyar vonása, ebből az a következtetés bújik elő, hogy korunkban s művészetünkben még nincs elég nemzeti tartalom, jelleg, mely mindent egybefoglalva, mindenre ráütné sajátos bélyegét, azaz stílusát.

A multat szeretnék elsikkasztani azok, akik érzik, hogy őket hozzája semmi sem köti. A jelent nem értik meg, mert lelkükből hiányzik megértése alapja: a múlt. Az idegen minták hatnak, az idegen iskolák hódítanak. Így nem terem meg a nemzeti stílus. Az egyén fölül akar emelkedni múlton és jelenen, de eszménye nincs, melyet kövessen: megmarad saját énje bálványozásában. Ha szívről az önzés kérge lekopott s melegítő, lelkesítő hatalmával elfoglalja benne helyét az összeshez való tartozás érzése: meg lesz a stílus is művészetünkben.